

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 1, p. 121-142, January 2013

“ÂLİMLER, PEYGAMBERLERİN VARİSLERİDİR” HADİSİNİN YORUM VE METİN TENKİDİ

*INTERPRETATION AND TEXT CRITICISM OF THE HADITH “THE
SCHOLARS ARE THE HEIRS OF THE PROPHETS”*

*Yrd. Doç. Dr. Hüseyin AKYÜZ
Artvin Çoruh Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü*

Abstract

One of the ways of entering to heaven is learning science. The prophet encouraged science and praised being wise in his many hadiths. Thus, in his hadith "The scholars are heirs of the prophets", he expressed that having science is a great honor. To deserve this honor, Muslims endured long and grueling journeys since the early centuries for the sake of being a soldier of the science army. The fact that this hadith that impelled them to make such journeys is the part of a longer hadith requires us researching of its health. Undoubtedly, in the history of hadith science, a lot of effort have been put into the issue of genuineness and constancy of the prophet's hadiths.

For Muslims, the state of belonging of a hadith to the prophet is also a first step of understanding it right. On this subject, different principles and rules have been determined in our scientific accumulation collected since the time of the companions of the prophet. Among them, there are principles such as conformity with Quran, the authentic (shahih) sunna, mind, universal Fundamentals, public good. Here in this article, the narrative "The scholars are

heirs of the prophets" is investigated in the light of these principles and rules. Besides, during the interpretation of this hadith, it is appeared that some sentences in the longer text should be ascribed to a metaphorical meaning. Very elegant witticisms have been found in the analogies of scholar-moon and worshipper-stars. In addition to these, it is expressed prettily that prophets bequeath science instead of wealth and property. In this article, we have tried to utilize from the early-period hadith and tafsir resources. The results that we have reached within the scope of study, certainly will be more precious in case of integrating with the results of sanad criticism of the hadith that we are studying on.

Keywords: Text Criticism, The Scholars, Chain (Sanad), Transmitter (Rāwī), Muhaddith, Heir (Warith).

Öz

Cennete girme yollarından biri de ilim öğrenmektir. Hz. Peygamber, birçok hadisinde ilmi teşvik etmiş ve daima bilgili olmayı övmüştür. Bu bağlamda “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir” hadisinde de ilim sahibi olmanın büyük bir şeref olduğunu ifade etmiştir. Müslümanlar, bu şerefe nail olmak için ilk asırlardan beri ilim ordusunun bir neferi olma uğruna uzun ve zahmetli yolculuklara katlanmışlardır. Onları böylesi yolculuklara sevkeden bu rivayet, uzunca bir hadisin parçası olması sebebiyle sıhhatini araştırmamızı zorunlu kılmıştır. Şüphesiz hadis ilmi tarihinde, Hz. Peygamberin hadislerinin sahih ve sabitliği konusunda büyük hizmetler yapılmıştır.

Müslümanlar için bir hadisin Hz. Peygambere aidiyeti, o hadisin doğru anlaşılabilmesinin de ilk adımıdır. Bu konuda sahabeden günümüze kadar oluşan ilmî birikimimizde farklı ilke ve kurallar tespit edilmiştir. Bunlar arasında Kur’an’a, sahih sünnete, akla, evrensel kaidelere, kamu yararına uygunluk gibi ilkeler yer almaktadır. İşte bu makalede “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir” şeklindeki rivayet, söz konusu ilke ve kurallar ışığında incelenmiştir. Ayrıca bu hadisin yorumlanması esnasında, uzunca metnindeki bazı cümlelerin mecâzî anlama hamledilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Âlimin aya, âbidin yıldızlara benzetilmesinde ise çok latif nüktelerin olduğu tespit edilmiştir. Bunlara ilaveten hadiste peygamberlerin geride mal ve mülkten ziyade ilim bıraktıkları, zarif bir üslupla ifade edilmiştir. Makalede erken dönem hadis ve tefsir kaynaklarından istifade etmeye gayret gösterdik. Şüphesiz bu çalışma kapsamında ulaştığımız sonuçlar, incelemeye çalıştığımız hadisin sened tenkidi sonucuyla da bütünleştirilmesi halinde daha değerli olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Metin Tenkidi, Âlimler, Sened, Râvî, Muhaddis, Vâris.

GİRİŞ

Hz. Peygamberin ağzından çıkan sözleri en iyi bilen sahâbîler, onun vefatından sonra çeşitli sebeplerden dolayı –örneğin; resmi bir görev, dini tebliğ vazifesi ve ticârî amaç gibi- Medine’den ayrılmışlardır. Şüphesiz bu ayrılık, Hz. Peygamberin söz ve fiillerine farklı ölçüde vakıf olan sahabenin değişik bölgelere dağılması gibi olumsuz bir durumu doğurmuştur. Çünkü sahabenin çeşitli ülkelere dağılması, hadislerin herkes tarafından istenildiği anda kaynak olarak kullanılma fırsatını yok etmiştir. Bu mahrumiyet, ilk Müslüman nesilleri aralarındaki bilgi akışını sağlamak üzere harekete geçirmiştir. Çok geçmeden dinle ilgili meseleleri ve duymadıkları yahut duydukları halde tereddüde düştükleri hadisleri öğrenme uğruna seyahatler yapmaya başlamışlardır. Öte taraftan Hz. Peygamberin ilim öğrenmeyi te’yid ve teşvik mahiyetindeki hadisleri de yaygınlık kazanmaya başlayınca sahâbîler, Hz. Peygamberin söz ve fiillerini öğrenmek için meşakkate aldirmeden seyahatlerini sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin Hz. Peygamberden işitmediği bir hadis uğruna Medine’den Mısır’a yolculuk yaptığı bilinen bir husustur.¹ Çok hadis rivayet etmesine rağmen Cabir b. Abdullah da kendi rivayetleriyle yetinmemiş, tek bir hadisi öğrenmek için bir ay süren yolculuk yapmıştır.² Böylesi bir seyahati konu edinen bir rivayet de Ebu’d-Derdâ’dan nakledilmiştir.

Rivayete göre, Medine’den bir adam, hadis öğrenmek üzere Dimeşk’tе bulunan Ebu’d-Derdâ’nın yanına gelmiştir. Ebu’d-Derdâ’nın adamın geliş sebebini öğrenmek üzere yönelttiği soruya bu zat, “Resullullah’tan rivayet etmekte olduğunu haber aldığım bir hadis” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine aralarında kısa bir diyalog yaşanmıştır. Ebu’d-Derdâ, adamın ticaret veya herhangi bir ihtiyaç sebebiyle yolculuk yapmadığını öğrenince, adama: “Sadece bu hadis için geldin, değil mi?” diye sormaktan kendini alamamıştır. Adam bu soruyu “evet!” diye yanıtladığında, Ebu’d-Derdâ şu hadisi rivayet eder: “Kim bir yola ilim aramak üzere giderse Allah onun için cennete giden yollardan bir yolu kolaylaştırır. Şüphesiz melekler, ilim öğrencisinden razı oldukları için kanatlarını indirirler. Yine şüphesiz göktekiler ve yerdekiler, hatta sudaki balıklar bile ilim talibi için istiğfar ederler. Şüphesiz âlim adamın âbid kişiden üstünlüğü, ayın diğer yıldızlardan üstünlüğü gibidir. Muhakkak, âlimler peygamberlerin vârisleridir. Şüphesiz peygamberler ne altın ne de gümüş miras bırakırlar. Peygamberler miras olarak ancak ilim bırakırlar. Bu itibarla Kim peygamberlerin mirası olan ilmi elde ederse tam bir hisse almış olur.”³

1 Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî (ö.795/1393), *Mecmû' u Resâilî 'l-Hâfız İbn Receb el-Hanbelî*, tahk.: Ebû Mus'ab Tal'at b. Fuâd el-Hulvânî, el-Fârûku'l-Hadîse Li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Kahire 1424/2003, c.I, s.8.

2 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö.256/870), *el-Câmi' u 's-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, 3 İlim, 19 (c.I, s.27).

3 Veki' b. el-Cerrâh (ö.197/812), *Kitâbu 'z-Zühd*, tahk.: Abdurrahman Abdulcebbar el-Ferivâî, Mektebetu'd-Dâr, Medine 1404/1984, c. III, s. 833; Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kufî (ö.235/849), *Müsnedu İbni Ebî Şeybe*, tahk.: Ebû Abdurrahman Adil b. Yusuf el-Azâzî, Ebu'l-Fevâris Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Vatan, Riyad 1418/1997, c. I, s. 55; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, c. V, s. 196; el-Buhârî, 3 İlim, 10 (c.I,

Hadisin ilk bölümü incelendiğinde, Hz. Peygamberin hadisini öğrenmek üzere seyahat yapan tabînin duyduğu rivayeti doğrulatma arzusundan dolayı bu yolculuğa katlandığı anlaşılmaktadır. Çünkü hadisin diyalog kısmındaki “Bana ulaştı ki veya sadece bu hadis için mi geldin” gibi ifadeler, Medine ehlinde olan zatın Ebu’d-Derdâ’nın rivayet ettiği hadisi duymuş olabileceğine hamledilebilir. Fakat “Sadece hadis öğrenmek için mi geldin... Öyleyse sevin”⁴ şeklindeki lafızları dikkate alındığında, söz konusu adamın herhangi bir hadisi öğrenmek üzere seyahat yapmış olabileceği iddia edilebilir. Belki de Ebu’d-Derdâ, bu haberi, söz konusu zatın yaptığı yolculuğun Allah indinde hayırlı bir iş olduğunu vurgulamak için rivayet etmiş olabilir.⁵ Her hâlükârda bu rivayet, tâbiûn döneminde hadislerin yaygınlaşması ve sıhhatlerinin tespiti uğruna yapılan çabaları konu edinmesi açısından önem arz etmektedir.

Gerek musannifler ve gerekse şârihler, Medine’den ilim öğrenmek üzere gelen bu zatın künyesi hakkında bilgi vermemişlerdir. Olayın kimler arasında ve nerede gerçekleştiği konusundaki rivayet farklılıklarının yanı sıra diyalog bölümünde tespit edilen ihtisârın, mana ile rivayetin bir ürünü olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca hadisin metninin tarikleri arasında mukayese yapıldığında anlamı değiştirecek lafız farklılıklarının olmadığı tespit edilmiştir. Hadisin ibtidâsındaki farklılıklarını belirttikten sonra bu rivayette zikredilen konuları şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- İlim için yola çıkana Allah cennet yolunu kolaylaştırmaktadır.
- 2- Melekler, ilim öğrencisine tazim göstermektedirler.
- 3- Yerdeki ve gökteki varlıklar âlime istiğfar etmektedirler.
- 4- Âlim, âbiddin ayın yıldızlara üstünlüğü gibi üstündür.
- 5- Âlimler, peygamberlerin vârisleridir.
- 6- Peygamberler, altın ve gümüş değil ilmi miras bırakırlar.
- 7- İlim elde eden, dünyada elde edebilecek nasiplerin en ziyadesini kazanır.

Bütün bu konulara temas eden lafızları, Hz. Peygamberin bir arada söylemiş olması muhtemeldir. Fakat bu hadis, Ebu’d-Derdâ tarafından ilim öğrenmek gayesiyle yanına gelen zata, yolculuğunun hayırlı bir iş olduğunu açıklamak ve diğer

s.25); Ebû Davud Suleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sunen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, 24 İlim, 1 (c.IV, s.57 h.no:3641); Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sunen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, 39 İlim, 19 (c.V, s.48 h.no:2682); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvinî, *Sunen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Mukaddime, 17 (c.I, s.81 h.no: 223); Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman ed-Darîmî, *Sunen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Mukaddime, 32 (c.I, s.83 h.no:349).

4 Ebû Ömer Yusuf İbn Abdilberr en-Nemerî, *Câmi’u Beyâni’l-İlm ve Fazlihi ve Ma Yenbağî fî Rivâyetihi ve Hamlihi*, tahk.: Ebu’l-Eşbâl ez-Zuheyrî, Dâru İbni’l-Cevzî, Suudi Arabistan 1414/1994, c. I, s. 160.

5 Şerefüddin el-Hüseyn b. Abdullah b. Muhammed et-Tîbî (ö.743/1342), *Şerhu’l-Tîbî ala Mişkâtî’l-Mesâbîh*, tahk.: Abdülhamîd Hindâvî, Mektebetu Nizar Mustafa el-Bâz, Riyad 1417/1997, c. II, 672; Aliyyu’l-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî (ö.1014/1605), *Mirkâtu’l-Mefâtih Şerhu Mişkâtî’l-Mesâbîh*, tahk.: Cemal ‘Aytânî, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001, c.I, s.427; Ebu’l-Huseyin es-Sindî (ö.1138/1726), *Süneni İbn Mâce bi Şerhi’s-Sindî*, tahk.: Halil Memûn Şihâ, Dâru’l-Ma’rifet, Beyrut 1416/1996, c.I, 145; Halil Ahmed b. Mecîd es-Sehârenfüri (ö.1346/1927), *Beztu’l-Mechûd Fi Halli Ebi Davud*, ta’lik: Muhammed Zekeriyya b. Yahya el-Kandehlevî, Dâru Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut ts., XV, 328; Ebu’t-Tayyib Muhammed Şemsu’l-Hakk el-Azimâbâdî (ö.1857/1911), *Avnu’l-Ma’bûd Şerhu Süneni Ebi Davud*, tahk.: Abdurrahman Muhammed b. Osman, el-Mektebetu’s-Selefiyye, Medine 1388/1969, c.X, s.72.

insanları bu tarz seyahatlere teşvik etmek gayesiyle bir araya getirilmiş de olabilir. Zira bu haberde zikredilen konular, daha önce şâhid olarak nitelendirdiğimiz çeşitli sahih, hasen ve zayıf hadislerle aşağı yukarı benzerlik arz etmektedir. Ayrıca erken dönem kaynaklarda yer alan metnin en kısa metin olması, orijinal metnin de kısa olabileceğine işaret etmektedir.⁶ İster bütün olarak Hz. Peygamberden rivayet edilmiş isterse parçaların bir araya getirilmesinden oluşmuş olsun, ilmin ve âlimin faziletini konu edinen bu rivayetin bulunduğu metnin sıhhatini tespit edebilmek için söz konusu metni hem yorumlamak hem de tenkit etmek gerekmektedir.

HADİS METNİNİN YORUMU VE TENKİDİ

Kur’ân-ı Kerîm’in ilk inen ayetleri, ilme ve öğrenmeye vurgu yapmıştır.⁷ Hz. Peygamber de Kur’ân ayetleriyle paralel olarak ilmin önemine ve âlimlerin faziletine dikkat çekmiştir. Hadis külliyyatımızın “Kitâbu’l-İlm” bölümleri incelendiği takdirde ilmin kıymet ve üstünlüğüne dair birçok rivayete rastlayabiliriz. Tetkîkini yaptığımız “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir” hadisi de bu bağlamda nakledilen rivayetlerden olmasına rağmen yakın tarihimizde siyasî polemiklere malzeme yapılabilmektedir.⁸ Gayet açık bir şekilde ilme teşvik, ilim öğrencisi ve âlimin faziletinden bahseden bu rivayetin sıhhati ve nasıl anlaşılması gerektiği, ancak hadis metninin yorum ve analiziyle mümkün olacaktır.

1. Kim bir yola ilim aramak üzere giderse Allah onun için cennete giden yollardan bir yolu kolaylaştırır:

İlim öğrenmek, cennete giden yollar arasında sayılmaktadır.⁹ Zira ilim öğrenen kimse doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü birbirinden ayırt edebilme özelliğine sahip olacaktır. Bu rivayette ilim aramak üzere bir yola gitmekten maksat, ilim meclislerine yürüyerek gitmektir.¹⁰ Fakat bu ifadeyi daha genel anlamda ezberleme, ders, müzakere, inceleme, ilim için vatandan ayrılma ve ilim uğruna harcama yapmak gibi ilme ulaşacak çeşitli yollara girmek şeklinde de anlamak mümkündür.¹¹ Allah tarafından ilim öğrencisi için cennet yolunun kolaylaştırılması, bizzat talep ettiği

6 Bu konuda Alternatif Hadis Metodolojisi adlı eserin yazarı M. Hayri Kırbaçoğlu şöyle söylemektedir: “Bugüne kadar yapılmış modern çalışmaların gösterdiğine göre, genelde bir hadis ilk kaynaklarda oldukça kısa iken, zaman içinde metin yeni unsurlar ilavesiyle genişlemektedir... Bazıları ise orijinal metnin aslında en geniş metin olabileceğini, fakat râvilerin daha sonra ihtisar, taktî vb. uygulamalarından dolayı metnin kısaltılmış olabileceğini ileri sürmektedirler... Mantiken birinci grubun ileri sürdüğü iddia akla daha yakın ve makul görünmektedir.” Bkz.: M. Hayri Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Kitâbiyât, Ankara 2002, s.167.

7 “Yaratan Rabbinin adıyla oku... Oku. Rabbin en büyük kerem sahibidir. O, kalemle öğretendir. İnsana bilmediklerini öğretendir.” Bkz.: 96 Alâk, 1-5.

8 Seyfi Say, “Erbakan ile Esad Coşan’ın Biat Kavgası: Bir Yanlış Diğer Yanlış Karşı (27)”, erişim tarihi 12.12.2012, <http://beyanname.blogcu.com/erbakan-ile-esad-cosan-in-biat-kavgasi-27/13241581>.

9 Ebû Bekir İbnu’l-Arabî el-Mâlikî (ö.543/1148), *Arzatu’l-Ahvezî bi Şerhi Sahîhu’l-Tirmizî*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut ts., c.X, s.117.

10 Ebu’l-Alâ Muhammed b. Abdîrahman b. Abdîrahîm el-Mubârekfûri (ö.1353/1935), *Tuhfetu’l-Ahvezî bi Şerhi Camii’l-Tirmizî*, tahk.: Abdurrahman Muhammed b. Osman vdğr., Dâru’l-Fikr, Beyrut ts., c. VII, s.405.

11 İbn Receb el-Hanbelî, *Mecmû’u Resâil*, c.I, s.12; Aliyyu’l-Kârî, *Mirkâtu’l-Mefââtih*, c.I, s.415.

ilmin kendisine kolaylaştırılması demektir. Şüphesiz ilmin doğru ve hızlı bir şekilde anlaşılıp uygulanması ilmin kolaylığıyla yakından ilgilidir. Yüce Allah da insanların öğüt alabilmelerini, Kur’ân’ın kolaylaştırılmasıyla ilişkilendirmiştir.¹² Burada zikredilen kolaylığı, Allah’ın ilim talep edenin öğrendiği bilgilerden faydalanmasını ve onlarla amel etmesini kolaylaştırması olarak da yorumlayabiliriz. Böylece ilim öğrencisi Allah’ın rızasını umarak talep ettiği ilim sayesinde hidayet bulacak ve cennete girecektir.¹³ Kolaylık kavramı, ahiret açısından değerlendirildiğinde, cennete giden yol olarak tanımlayabileceğimiz sırat yolunun kolaylaştırılması anlamına da gelebilir. Bu manada kolaylık, sıratın önceki ve sonraki bütün sıkıntıların kolaylaştırılmasını içermektedir.¹⁴

İnsanı cennete götüren yollardan biri de salih amellerdir. el-Buharî (ö.256/870), amelin sahih olması için ilmin şart olduğunu ve ilimin amelden önce geldiğini ifade etmiştir.¹⁵ Ameller ancak ilimle muteber olabilmektedir. Bu yüzden ilim amelden önce gelmektedir. Çünkü ilim, ameli sahih hale getiren niyeti de düzeltmektedir.¹⁶ Öte yandan Allah, ilim öğrencisini bu hayırlı işlerde muvaffak kılarak cennete ulaşmasını sağlamaktadır.¹⁷

Bu hadiste “ilim” lafzının mutlak manada kullanılmasından dolayı kastedilen ilmin; mükellefin, ibadetleri ve muamelâtı bilmesini, Allah’ı ve sıfatlarını, O’na karşı yerine getirmesi gereken şeyleri, O’nu her türlü noksanlıklardan tenzih etme bilgisini kapsayan din ilimleri olduğunu söyleyebiliriz.¹⁸ Din ilimleri terimi ilk planda Hadis, Tefsir ve Fıkıh gibi bilim dallarını akla getirirse de burada kastedilenin İslam kültür tarihinde üretilen özgün bilim dallarının tamamını kapsadığını düşünmekteyiz. Şüphesiz Müslümanlar tarafından oluşturulan bu bilim dalları, insanın hem dünya hem de ahiret mutluluğunu sağlamaktadırlar. Yani her iki dünyanın da saadeti, öncelikli olarak dinin öğretilmesine ve öğrenilmesine bağlıdır. Hz. Peygamberin Allah’tan aldığı vahyi insanlara tebliğ etmek, açıklamak ve onun yaşanabilirliğini göstermekle görevli olduğunu dikkate aldığımızda, burada kastedilen ilmin “dinî ilimler” olduğunu söylemek doğal karşılanmalıdır. Ayrıca sırf ilim elde etmek için yola düşen bir insanın cennete giden yola yönlendirilmesinin biraz da niyetle ilgisi vardır. Çünkü ilim, ona sahip olanlar tarafından müspet ya da menfi bir takım gayeler için kullanılabilir. Öyleyse cennete giden yolun kolaylaştırılması, ancak ilmi kendi kişisel çıkarlarına ve hırslarına alet edinmeyenleri kapsamaktadır.¹⁹ Bu

12 “And olsun ki, biz, Kur’ân’ı öğüt ve ibret için kolaylaştırdık; öğüt alan yok mudur?” bkz.: 54 Kamer, 17.

13 İbn Receb el-Hanbelî, *Mecmû’u Resâil*, c.I, s.12-13.

14 İbn Receb el-Hanbelî, *Mecmû’u Resâil*, c.I, s.13.

15 el-Buharî, 3 ilim, 10 (c. I, s.25).

16 Şihâbüddîn Ebu’l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (ö.852/1448), *Fethu’l-Bârî*, tahk.: Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Muhibuddin el-Hâtib, Dâru’l-Ma’rifê, Beyrut 1379, c. I, s. 160.

17 et-Tîbî, *Şerhu’l-Tîbî*, c. II, 672; Bedruddin Ebî Muhammed Mahmud b. Ahmed el-’Aynî (ö.855/1451), *Umdetu’l-Karî Şerhu Sahihî’l-Buharî*, Dâru İhyai’t-Turasil-Arabî, Beyrut ts., c. II, s. 41; Aliyyu’l-Kârî, *Mirkâtu’l-Mefâith*, c.I, s.427.

18 et-Tîbî, *Şerhu’l-Tîbî*, c. II, 673; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, c. I, s. 160; el-’Aynî, *Umdetu’l-Karî*, c. II, s. 40-41; Aliyyu’l-Kârî, *Mirkâtu’l-Mefâith*, c.I, s.427; Muhammed Murtezâ ez-Zebîdî (ö.1205/1791), *İhâfu’s-Sâdeti’l-Müttakîn bi Şerhi Esrâri İhyâ’i ‘Ulûmi’d-Dîn*, Matbaa-i Meymeniye, Mısır 1311, c.I, s.95; el-Azîmâbâdî, *Avnu’l-Ma’bûd*, c.X, s.72.

19 Kâmil Çakın, “*Alimin Abide Üstünlüğü*”, erişim tarihi 14.12.2012, http://www.kamilcakin.com/?page_id=415.

yorumlar ışığında, cennet yolunun ilim öğrencisine kolaylaştırılmasında anlam bakımından bir sıkıntı gözükmemektedir.

2. Şüphesiz melekler, ilim öğrencisinden razı oldukları için kanatlarını indirirler:

Meleklerin ilim öğrencisinden razı ve memnun olmaları sebebiyle onların yoluna kanat sermelerinin çeşitli şekillerde yorumlanabileceği hususunda el-Hattâbî (ö.388/998) şöyle demiştir:

a) Meleklerin kanatlarını âlimlerin yoluna sermelerinden maksat, ilim öğrencisine tevazu göstermeleri, onlara saygıya lâyık olmalarından dolayı boyun eğmeleri ve ilimlerine saygı göstermeleridir.²⁰ Nitekim bu durum, “Anne babana acıyarak alçak gönüllülük kanatlarını indir”²¹ ayetindeki manayla benzerlik arz etmektedir.

b) Meleklerin gökten yere inmeleridir de denebilir. Nitekim bu anlam, “Allah’ı zikreden bir cemaat yoktur ki melekler onları kuşatmasın ve yerlerini rahmet kaplamasın”²² hadisiyle de aynı manaya gelmektedir.²³

c) Gerçek anlamda meleklerin kanatlarını ilim öğrencisinin yoluna sermesi demektir. Melekler onları kanatlarının üzerine alıp gidecekleri yere götürürler.²⁴ Böylece ilim talibi, meleklerin yardımıyla dilediği memlekete, istediği hedefe kolayca ulaşmış olur. Bu ifadeyi, meleklerin ilim öğrencisinin çalışmalarını kolaylaştırarak ona yardım ettiği şeklinde yorumlayanlar da olmuştur.²⁵

Ayrıca bazıları “melekler kanatlarını indirirler” sözünü mecazî anlamda yorumlayarak, meleklerin ilim öğrencilerine maksatlarında yardımcı olmaları, onları düşmanlarının tuzak ve hilelerinden kurtarmaları şeklinde yorumlamışlardır.²⁶

20 Muhammed b. Ebî Bekir b. Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350), *Miftâhu Dâri's-Seâde Menşûru Velâyeti Ehli'l-İlm ve'l-İrade*, tahk.: Ali b. Abdilhamid el-Halebî, Dâru İbn Affân, Suudi Arabistan 1416/1996, c.I, s.257.

21 17 İsra, 24; Ayrıca “Sana uyan müminlere (merhamet) kanadını indir” (26 Şuara, 215) ayeti de bu bağlamda değerlendirilebilir. bkz.: İbn Receb el-Hanbelî, *Mecmû'ü Resâil*, c.I, s.26.

22 Ebü 'Urve Ma'mer b. Râşid el-Ezdî, *el-Câmi'*, (Ebü Bekir Abdurrazzâk b. Hemmâm es-Sen'ânî'nin Musannef'i ile birlikte), tahk.: Habiburrahman el-A'zamî, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1403/1983, c.XI, s.293; Ebü Davud Suleyman b. Davud et-Tayâlîsî (ö.204/819), *el-Musned*, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut ts., s.296, 314; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c.VI, s.60; İbn Hanbel, *el-Musned*, c. II, s.447; c.III, s.33, 49,92; Ebu'l-Huseyn Muslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *Sahîhu Muslim*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, 48 Kitabu'z-Zikr ve'd-Dua, 39 (c.III, s.2074); et-Tirmizî, 45 Kitabu'd-Dua, 7 (c.V, s.459 h.no:3378); İbn Mâce, 33 Edeb, 53 (c.II, s.1245 h.no: 3791).

23 Bazıları, hem meleklerin uçmaktan vazgeçip yere inmelerine şahit olunmadığını söylemişler hem de bu lafzı hakikî anlamda yorumlamayı sürdürmüşlerdir. Bu anlayış bile aslında bu lafzın, gerçek anlamda yorumlanamayacağını ifade etmektedir. bkz.: et-Tîbî, *Şerhu't-Tîbî*, c. II, 672; Aliyyu'l-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ*, c.I, s.427.

24 İbn Receb el-Hanbelî, *Mecmû'ü Resâil*, c.I, s.26; es-Sindî, *Şerhu's-Sindî*, c.I, 145-146.

25 Ebü Süleyman Muhammed el-Hattâbî (ö.388/998), *Meâlimu's-Sünen*, tahk.: Muhammed Râğb et-Tabbâh, Matbaatu'l-İlmiyye, Halep 1351/1932, c.IV, s.183; el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvez*, c.VII, s.452.

26 ez-Zebidî, *İthâf*, c.I, s.95.

Görüldüğü üzere “meleklerin kanatlarını sermesini”, temsili ve mecazi bir ifade olarak algılayanların yanı sıra hakikî anlamda yorumlayanlar da olmuştur. Nitekim kaynaklarımızda, bu rivayetin erken dönemlerde de gerçek anlamda algılanmasının alay vesilesi olduğuna dair birkaç rivayete rastlamak mümkündür. Ebû Yahya Zekeriyâ es-Sâcî'nin (ö.307/920) anlattığına göre, o ve arkadaşları bir muhaddisin yanına gitmek üzere Basra yollarında yürüyorlardı. Hızlı yürümeye başladıklarında yanlarında bulunan ve dinde samimi olmadığı söylenen birisi alaylı bir ifadeyle: “Ayaklarınızı meleklerin kanatlarından kaldırın ki onları kırmayasınız!” diye söyleyince, hemen adamın ayaklarının bağı çözülmüş ve olduğu yere düşmüştür.²⁷ Bir diğer rivayete göre Ebû Davud es-Sicistânî (ö.275/888) şöyle demiştir: “Hadis ashabında habis bir kişi vardı. Söz konusu hadisi alaya alarak: ‘Ayakkabılarıma çivi çakıp meleklerin kanatlarına basacağım.’ Gerçekten bunu yaptı. O anda ayaklarında kaşıntı hastalığı hâsıl oldu. Bir rivayette ise eli, ayakları ve diğer azaları güçlerini kaybetti.”²⁸ Bunlara ilaveten hikâyelerde geçen şahsın, Mu'tezile mezhebine mensup bir kişi olduğu da iddia edilmiştir.²⁹

Yukarıdaki hikâye ve yorumları dikkate aldığımızda, “meleklerin kanatlarını sermesi” hadisesini temsili ve mecazi anlamda algılamamızın daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Burada bahsedilen kanat, hakikî anlamda kanat değil, meleklerin insanlara manevî destek vermeleri şeklinde anlaşılmalıdır. Hadiste geçen kanattan maksat, meleklerin ilim uğruna çalışanlara tevazu, hürmet, iltifat, yardım, kolaylık, merhamet ve şefkatle ikramda bulunmaları demektir. İlmin ve onun uğruna çalışanların kıymetini takdir mahiyetinde söylenmiş bu sözü gerçek manada yorumlamak, meleklerin yaratılış gayesi ve nuranî varlıklar olmalarıyla bağdaşmamaktadır.

3. Yine şüphesiz göktekiler ve yerdekiler, hatta sudaki balıklar bile ilim talibi için istiğfar ederler:

Bütün canlıların âlime istiğfar yapması konusunu el-Hattâbî (ö.388/998) şöyle yorumlamıştır: “Yüce Allah, denizlerdeki balıklar da dâhil olmak üzere bütün hayvanların faydaları, maslahatları ve rızklarıyla ilgili bir ilmi âlimlerin dillerine koydu. Böylece âlimler, insanlara hayvanlar hakkında haram ve helallerin neler olduğunu açıklamış; hayvanların lehlerine/faydalarına ve aleyhlerine/zararlarına olan şeyleri bildirmiş, hayvanlara iyilik yapılmasını ve zarar vermekten kaçınılmasını tavsiye etmişlerdir. Bundan dolayı Allah (c.c.) hayvanlara, kendilerine âlimlerin bu şefkatli hizmetlerine karşılık olarak istiğfar etmelerini ilham etmiştir”.³⁰ Bazıları da yer hayvanlarının âlimlere istiğfarındaki sırrı şöyle açıklamışlardır: “Âlimler,

27 Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Baghdâdî, *er-Rihle Fî Talebi'l-Hadis*, tahk.: Nurettin İtr, Dâru'l- Kütübî'l- İlmiyye, Beyrut 1395/1975, s.85-86; Muhyiddin Ebi Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî (ö.676/1277), *Bustânu'l-Ârifîn*, tahk.: Muhammed el-Haccâr, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut 1427/2006, s.253.

28 en-Nevevî, *Bustânu'l-Ârifîn*, s.254; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Miflâh*, c.I, s.256.

29 Ebû Bekir Ahmed b. Mervan ed-Dineverî (ö.333/944), *Kitâbu'l-Mucâlese ve Cevâhiru'l-İlm*, tahk.: Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan Âl-i Selman, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1419/1998, c. V, s.294.

30 el-Hattâbî, *Meâlimu's-Sünen*, c.IV, s.183; krş.: İbn Receb el-Hanbelî, *Mecmû'u Resâil*, c.I, s.29.

insanlara bütün mahlukata iyi davranmalarını öğretirler. Boğazlanması gerekeni veya öldürülmesi caiz olanı iyilikle öldürmeyi bildirirler. Âlimler, hayvanlara karşı insanların en şefkatlisidirler. Faydalarını bütün hayvanlara yayarlar. Böylece hayvanlar, onlara istiğfar ederler".³¹

Âlimlere meleklerin, gök ve yer ehlinin dua etmeleri, onların kıymetini ve üstünlüğünü ifade etmektedir. Şüphesiz göktekilerden maksat, melekler olup âlimin üstünlüğünü ve kıymetini en iyi bilenler onlardır. Deniz hayvanlarından balığın zikredilmesi onun diğer deniz hayvanlarına kıyasla çeşidinin çokluğu, insanlara fayda sağlaması ve bereketli oluşu sebebiyledir. Aliyyu'l-Kârî (ö.1014/1605), bu rivayette gökteki ve yerdeki varlıkların isminin zikredilmemesini şöyle açıklamıştır: "Denizdeki varlıklardan sadece balığın isminin söylenmesini, karadaki varlıklar denizdekilere şâmil değildir. Ayrıca denizdeki varlıklardan sadece balığın isminin söylenmesi de onun bütün deniz hayvanlarını kapsamaması sebebiyledir. Zira denizin içindeki canlıların sayısı, karadaki canlı âleminin adedinden fazladır. Nitekim denilir ki: Karada yaşayan canlılar dört yüz; denizde yaşayanlar ise altı yüz âlemdir".³²

Mahlûkatın âlimlere rahmet duasında bulunması bir mukabele içindir. Çünkü âlimler, diğer insanlara hayrı ve iyiliği öğretirler, canlı-cansız hiçbir varlığın boşuna yaratılmadığını bildirirler. Yeryüzündeki her canlı kendi hayatiyetini, ancak âlimlerin insanlara öğrettiği bu bilgiler sayesinde korur. Âlimlerin öğreteceği ilimle insanların amel etmesi, yeryüzündeki bereketin artmasına da vesile olacaktır. Böylece bu bolluk ve ihsandan faydalanacak mahlûkat da kendilerine ulaşan bu rızka vesile olan âlimler için manen istiğfar edecek ve rahmet duasında bulunacaktır. Gök ehli de insanlardan yükselen salih amel ve onların Allah'a (c.c.) itaatlerinden dolayı hoşnutluk duyarak âlimler için bağışlanma dileyenlerdir.³³ "Hayrı öğreteceği ilimle insanların amel etmesi, yeryüzündeki bereketin artmasına da vesile olacaktır. Böylece bu bolluk ve ihsandan faydalanacak mahlûkat da kendilerine ulaşan bu rızka vesile olan âlimler için manen istiğfar edecek ve rahmet duasında bulunacaktır. Gök ehli de insanlardan yükselen salih amel ve onların Allah'a (c.c.) itaatlerinden dolayı hoşnutluk duyarak âlimler için bağışlanma dileyenlerdir."³⁴ "Hayrı öğreteceği ilimle insanların amel etmesi, yeryüzündeki bereketin artmasına da vesile olacaktır. Böylece bu bolluk ve ihsandan faydalanacak mahlûkat da kendilerine ulaşan bu rızka vesile olan âlimler için manen istiğfar edecek ve rahmet duasında bulunacaktır. Gök ehli de insanlardan yükselen salih amel ve onların Allah'a (c.c.) itaatlerinden dolayı hoşnutluk duyarak âlimler için bağışlanma dileyenlerdir."³⁵ "Hayrı öğreteceği ilimle insanların amel etmesi, yeryüzündeki bereketin artmasına da vesile olacaktır. Böylece bu bolluk ve ihsandan faydalanacak mahlûkat da kendilerine ulaşan bu rızka vesile olan âlimler için manen istiğfar edecek ve rahmet duasında bulunacaktır. Gök ehli de insanlardan yükselen salih amel ve onların Allah'a (c.c.) itaatlerinden dolayı hoşnutluk duyarak âlimler için bağışlanma dileyenlerdir."

Gök ehlinin mü'minler için istiğfarda bulduklarına dair Kur'an-ı kerim'de bazı ayetler mevcuttur. "Arş'ı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar, Rablerini överek tesbih ederler. O'na inanırlar ve mü'minler için şöyle mağfiret dilerler: Rabbimiz, Sen rahmet ve bilgi bakımından her şeyi kapladın. Tövbe edip senin yoluna uyanları bağışla, onları cehennem azâbından koru!"³⁵ ve "...Melekler de

31 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Miftâh*, c.I, s.258.

32 Aliyyu'l-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâih*, c.I, s.428.

33 İbn Receb el-Hanbelî, *Mecmû'u Resâil*, c.I, s.29.

34 Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, c.XI, s.469; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c.V, s.284; ed-Darimî, *Mukaddime*, 32 (c.I, s.83 h.no: 350).

35 40 Mü'min, 7.

Rablerini hamd ile tesbih ediyorlar ve yerdekiler için mağfiret diliyorlar...”³⁶ gibi ayetler bunlardan bazılarıdır. Cansız varlıkların insanlar hakkında dua edip etmeyecekleri konusunda da munkatî ve zayıf bir senedle rivayet edilen şu hadisi zikredebiliriz: “Kabisa b. el-Muhârik (ö.?) anlatıyor: Bir gün Hz. Peygambere gittim. ‘Ey Kabisa! Seni buraya getiren sebep nedir?’ diye sordu. Ben de: ‘Yaşım ilerledi, kemiklerim inceldi, bu sebeple Allah’ın beni faydalandıracağı bir şeyi bana öğretmen için sana geldim’ dedim. Bunun üzerine O, şöyle buyurdu: ‘Ey Kabisa! Şu dediklerimi yaparsan, yanından geçtiğin her bir taş, ağaç ve toprak parçası mutlaka senin için Allah’tan bağışlamayı dilerler...’³⁷ Bu rivayetlerle birlikte el-Berâ b. ‘Âzib (ö.71/690)³⁸ ve Câbir b. Abdullah (ö.74/693)³⁹ gibi sahâbîlerden nakledilen rivayetleri ele aldığımızda, yerdeki ve gökteki varlıkların âlimlere istiğfar edebileceğini akla muhal görmemekteyiz. Fakat bu duanın mahiyetinin nasıl olduğu ise ancak Allah’ın (c.c.) bilebileceği bir konudur. Bununla birlikte “istiğfar” lafzının “kendisine istiğfar edilenin istikamet üzere olmasını murad etmek” şeklinde mecazî anlamda algılanmasının daha doğru bir yaklaşım olduğu kanaatindeyiz.⁴⁰

4. Şüphesiz âlim adamın âbid kişiden üstünlüğü, ayın diğer yıldızlardan üstünlüğü gibidir:

Âlim, zaruri amelleri yapmakla beraber, zamanın çoğunu ilimle geçiren kimsedir. Âbid ise bilinmesi zaruri olan şeyleri bilmekle beraber, vaktinin çoğunu ibadetle geçiren kişi demektir.⁴¹ Bu rivayetten anlaşıldığına göre âlimler, âbid kimseler gibi değildirler. et-Tîbî (ö.743/1342), âlimin aya, âbidin yıldızlara benzetilmesi üzerinde dururken şu noktaya dikkat çekmiştir: “Âbid, yıldız gibidir. İbadetinden dolayı elde ettiği kemal ve nur kendisini aydınlatır ve yüceltir; başkalarını ise aynı seviyeye yükseltmez. Âlim ise ay gibidir, ışığını Hz. Peygamberden alır ve başkasına yansıtır. Bununla birlikte bu rivayetteki âlimi amelden; âbidi de ilimden ayrı düşünemeyiz”.⁴² Âlimin âbide üstünlüğünün illeti, “Allah’tan kulları içinde ancak ilim sahibi olanlar korkar”⁴³ ayetinde ifade edilmiştir. Çünkü gerçek âlimin, Allah hakkındaki ilmi, ibadeti ilmine galip gelen âbiddin daha çoktur. Âlim, ondan daha muttakidir. Allaha karşı derin saygı içinde olanların üstün olduğu konusunda Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz, Allah katında sizin en üstün olanınız, takvaca en ileride olanınızdır”.⁴⁴ Bir diğer ayette de şu ifadeler yer almaktadır: “...Allah, içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin

36 42 Şura, 5.

37 İbn Hanbel, *el-Musned*, c.V, s.60.

38 “Âlimler, peygamberlerin varisleridir. Gök ehli onları sever ve öldüklerinde kıyamet gününe kadar denizdeki balıklar, onlar için mağfiret diler.”; Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed Vâhidî en-Neysâbüri, *el-Vasitü fî Tefsiri’l-Kur’ani’l-Mecid*, tahk.: Adil Ahmed Abdulmevcut v.dğr., Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994, c.I, s.45-46.

39 “Hayrı öğreten her şey, hatta denizdeki balıklar bile istiğfar ederler”; Ebu’l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsât*, tahk.: Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, Dâru’l-Harameyn, Kahire 1415, c.VI, s.214.

40 İbnu’l-Arabî, *‘Arzatu’l-Ahvez*, c.X, s.117-118; et-Tîbî, *Şerhu’l-Tîbî*, c. II, 674.

41 es-Sindî, *Şerhu’s-Sindî*, c.I, 145; Ayrıca bkz.: Aliyyu’l-Kârî, *Mirkâtu’l-Mefâtiḥ*, c.I, s.429; es-Sehârenfüri, *Bezlu’l-Mechîud*, c.XV, s.329.

42 et-Tîbî, *Şerhu’l-Tîbî*, c. II, 673; Ayrıca bkz.: İbn Kayyim el-Cevziyye, *Miftâḥ*, c.I, s.258; es-Sindî, *Şerhu’s-Sindî*, c.I, 146.

43 35 Fâtır, 28.

44 49 Hucurât, 13.

derecelerini yükseltsin..”⁴⁵ Bunlara ilaveten “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁴⁶ ayetini de dikkate aldığımızda böylesine derecelere sahip olanların, diğerlerinden daha üstün olduğunu söylememiz kaçınılmazdır.⁴⁷

İlim, amelden önce gelir. Fakat ilimsiz ibadet mümkün olmadığı gibi amelsiz ilmin de kıymeti yoktur. Buna rağmen insanlar, ibadetlerini yerine getirebilmeleri için ilme muhtaçtırlar ve ona bağılıdırlar. Âbid bir kimse, ibadetinin farz, vacip, sünnet, mekruh ve müfsit gibi hükümlerini ancak ilimle öğrenebilir. Aslında ilimin bu önceliğinin yanında getirdiği bazı mükellefiyetler de vardır. Hz. Peygamberden rivayet edilen bir hadiste âlimlerin azabı konusunda şöyle buyrulmuştur: “İnsanlardan kıyamet gününde azabı en şiddetli olanı, ilmi kendisine fayda vermeyen âlimdir”⁴⁸.

5. Muhakkak âlimler, peygamberlerin vârisleridir.

Miras, en yakına intikal eden bir şeydir. Ümmetin de dînî açıdan en yakını, dünyaya değer vermeyen ve ahirete yönelmiş âlimlerdir.⁴⁹ İbn Hibbân'ın (ö.354/965) da dediği gibi onlar, İslam toplumunda Hz. Peygamberin misyonunu devam ettirecek kimselerdir.⁵⁰ Şüphesiz peygamberlerin en büyük mirası, ortaya koydukları ilimdir. Bu bakımdan âlimler, içerisinde yaşadıkları toplumu Allah'a (c.c.) itaate çağırma, O'na isyan etmekten menetme ve O'nun gönderdiği dini savunma konularında peygamberlerin halifeleridirler.⁵¹ Bu şeref ve değer, âlim için en büyük bir rütbedir.⁵² Zira peygamberler, Allah'ın (c.c.) en hayırlı kullarıdır. Dolayısıyla bu durum, peygamberlerden sonra onların görevlerini ifa eden âlimlerin de en hayırlı kul olması anlamına gelmektedir.⁵³

İşaret etmemiz gereken diğer bir nokta da, burada kastedilen âlimlerin ilmiyle âmil olmalarıdır. Ezher âlimlerinden Abdullah Muhammed es-Siddîk bu konuda şöyle demiştir: “Çoğunluğun, asrımızın âlimlerini bu hadiste kastedilen ulemadan sayması hatadır. Buradaki ulemadan maksat, ilmiyle âmil müçtehitlerdir. Bugün ise

45 58 Mücadele, 11.

46 39 Zümer, 9.

47 et-Tibî, *Şerhu'l-Tibî*, c. II, 675; İbn Receb el-Hanbelî, *Mecmû'u Resâil*, c.I, s.34-35.

48 Ebu'l-Kasım Suleyman b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, tahk.: Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emrir, el-Mektebetu'l-İslâmî-Dâru 'Amman, Beyrut 1405/1985, c.I, s.305.; el-Kudâ'i, Ebû Abdullah Muhammed b. Sellâme b. Ca'fer b. Ali (ö.454/1062), *Musnedu's-Şihâb*, Thk.: Hamdî b. Abdulmecid es-Selefi, el-Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1407/1986, c.II, s.171.

49 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Miftâh*, c.I, s.261; Muhammed Abdurraûf el-Münâvî (ö.1031/1622), *Feydu'l-Kadîr Şerhi Camiu's-Sağîr*, Mektebetu't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır 1356, c.IV, s.384.

50 Muhammed b. Ahmed Ebû Hâtîm b. Hibbân el-Bustî (ö.354/965), *Sahihu İbn Hibban*, tahk.: Şu'ayb el-Arnaût, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1414/1993, I, 289-290.

51 İbn Receb el-Hanbelî, *Mecmû'u Resâil*, c.I, s.47.

52 İbn Receb el-Hanbelî, *Mecmû'u Resâil*, c.I, s.49.

53 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Miftâh*, c.I, s.261.

böyle insanlar pek azdır”.⁵⁴ Hadisin devamındaki “Peygamberler ancak ilmi miras bırakırlar” ifadesini değerlendiren İbn Hibbân (ö.354/965), Hz. Peygamberin miras olarak bıraktığı ilmi onun sünneti olarak tarif etmiştir. Hatta onun sünnetini bilmeyenlerin Hz. Peygamberin vârisi olamayacağını da sözlerine eklemiştir.⁵⁵ Öyleyse âlim, hayatı boyunca vârisi olduğu peygamberin getirdiği ilme, yaşadığı sünnete ve öğrettiği edebe yeterince sahip olması gerekir. Aliyyu'l-Kârî'nin (1014/1605) “*Mirkâtu'l-Mefâtiḥ*” adlı eserinde yaptığı yorumlardan anlaşıldığına göre, Vâris, hem âlim hem de âbid olmalıdır. Bunlardan birisi olmazsa vârisin nuru noksan, hali zayıf olur.⁵⁶ Sonuç olarak hadisin bu lafızları, peygamberlerin gönderiliş amaçları dikkate alınarak yorumlanırsa anlamca bir sıkıntı olmadığı görülecektir.

6. Şüphesiz peygamberler ne altın ne de gümüşü miras bırakırlar. Peygamberler miras olarak ancak ilim bırakırlar:

Bu ifadelerle göre, peygamberlerin en büyük mirası ortaya koydukları ilimdir. Şüphesiz Hz. Peygamber, İslam'ın yayılması ve hükümlerinin açıklanması için ilmi miras olarak bırakmıştır.⁵⁷ Hadiste peygamberlerin altın ve gümüş gibi dünya mallarını miras bırakmayacakları belirtilmiştir. Altın ve gümüşün burada zikredilme sebebi, bütün dünyalıkları temsil etmelerinden dolayıdır. Peygamberler, bu dünyalıklardan sadece zaruret miktarınca edinmişler ve onlardan geriye maddi bir miras bırakmamışlardır. Maddi mirasın bırakılmama sebebi, insanların peygamberler hakkında, onların dünyalık peşinde koştıkları vehmine kapılmalarını önlemektir.⁵⁸

Bu rivayeti yorumlayan bütün hadisçiler, peygamberlerin öldükten sonra başkaları gibi miras olarak mal bırakmadıkları konusunda ittifak etmişlerdir.⁵⁹ Genelde bu konuda Kur'an-ı Kerim'den iki ayet delil gösterilmektedir. Bunlardan birincisi; “Bana ve Yakup ailesine mirasçı olsun...”⁶⁰ ayetidir. el-Kurtubî (ö.671/1273) bu ayete yaptığı yorumda şöyle söylemektedir: “*Burada umumun tahsisi söz konusudur. Diğer taraftan Hz. Süleyman, Hz. Davud'un geriye bıraktığı herhangi bir malı miras olarak almamıştır. Ondan hikmet ve ilmi miras almıştır. İşte Yahya da aynı şekilde Yakup ailesine mirasçı olmuştur. Rafıziler hariç Kur'an'ı te'vil edenler böyle söylemişlerdir. Ancak el-Hasan ise bu ayeti yorumlarken: “bana, mal cihetiyle; Yakup ailesine ise peygamberlik ve hikmet*

54 Muhammed b. Abdîrahman es-Şehâvî (ö.902/1497), *el-Mekâsîdu'l-Hasene Fi Beyani Kesirin Mine'l-Ahâdisi'l-Muştehire Ale'l-Elsine*, Ta'lik: Abdullah Muhammed es-Siddîk, Dâru Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1399/1979, s. 286 (2. dipnot).

55 İbn Hibbân, *Sahîh*, c.I, s.289-290.

56 Aliyyu'l-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ*, c.I, s.429.

57 Aliyyu'l-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ*, c.I, s.430; Hz. Peygamberin ilmi miras bıraktığına dair Ebû Hureyre'den şu rivayet nakledilmiştir: Ebû Hureyre, bir gün Medine'de sokağa çıktı. Halk sokakta dolaşıyordu. Onlara şöyle seslendi: “Burada boşu boşuna ne dolaşıp duruyorsunuz? Mescide koşun; orada Hz. Peygamberin mirası bölüşülüyor. Siz de alın.” Bunu işiten kişiler, hemen mescide giderler. Ama orada herhangi bir mal varlığının paylaşıldığını göremeyince de geri gelip, Ebû Hureyre'ye : “Biz senin söylediğin gibi bir taksim görmedik” derler. Ebû Hureyre: “Peki ne gördünüz?” diye sorar. Onlar da: “Mescidde kimi Kur'an okuyor, kimi zikir yapıyor, kimi ilim öğreniyor...” derler. Bunun üzerine Ebû Hureyre şöyle der: “İşte Hz. Peygamberin mirası odur...” bkz.: et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsâr*, c.II, s.114.

58 Aliyyu'l-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ*, c.I, s.429; el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, c.VII, s.453.

59 Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî (ö.321/933), *Şerhu Müşkilî'l-Âsâr*, tahk.: Şuayb Arnavût, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1415/1994, c. III, s. 11; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Miftâḥ*, c.I, s.263; İbn Receb el-Hanbelî, *Mecmû'u Resâil*, c.I, s.51; Aliyyu'l-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ*, c.I, s.429-430; es-Şehârenfûrî, *Bezu'l-Mechûd*, c.XV, s.330; el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvez*, c. VII, s.453.

60 19 Meryem, 6.

bakımından mirasçı olsun" diye söylemiştir. Fakat peygamberin buyruğuna muhalif olan her bir görüş reddedilir.. İbn Atiyye ve müfessirlerin çoğunluğu, Hz. Zekeriya'nın mal bakımından kendisine mirasçı olacak kimseyi istediği kanaatindedirler. Hz. Peygamber, 'Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız' sözüyle umumu kastetmemiştir. Peygamberlerin çokça rastlanılan hallerini dile getirmek maksadıyla söylenmiş olması da muhtemeldir. Bunun üzerinde iyice düşünmek gerekir. Bununla birlikte Hz. Zekeriya'ya daha çok yakışan ve daha kuvvetli görülen görüş, onun ilim ve din bakımından kendisine mirasçı olacak kimseyi istemiş olmasıdır. O takdirde burada mirasçılık istiare yoluyla kullanılmıştır... Ebû Salih ve bazıları da bu ayetten kasıt; "ilim ve peygamberliktir" demişlerdir".⁶¹

Müfessirlerin bu ayetin yorumunda farklı görüşleri benimsedikleri görülmektedir. Bu farklı görüşleri şu şekilde özetleyebiliriz:

a) Bu ayette, Hz. Zekeriya'nın ve Yakup ailesinin mallarına mirasçı olmak değil, onlara peygamberlik, ilim ve hikmet bakımından mirasçı olmak kastedilmektedir. İbn 'Abbâs (ö.68/687), Mücâhid (ö.103/721), ed-Dahhâk (ö.105/723), el-Hasan (ö.110/728), Ebû Sâlih (ö.?), Süddî (ö.127/774), Zeyd b. Eslem (ö.136/753) bu görüştedirler.⁶² el-Beğavî (ö.516/1122), İbnu'l-Cevzî (ö.597/1201) ve İbn Kesîr (ö.774/1373) bu görüşü benimsemişlerdir.⁶³

b) Ebû Sâlih ve el-Hasan'dan (ö.110/728)⁶⁴ gelen farklı rivayetlere göre onlar, bu ayeti; "benim malıma ve Yakup ailesine de peygamberlik bakımından mirasçı olsun"

61 Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî el-Ensârî (ö.671/1273), *el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'an (Tefsiru'l-Kurtubî)*, tahk.: Ahmed Abdulalim el-Berdunî, Dâru'ş-Şa'b, Kahire 1372, c.XI, s.78.

62 Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr (ö.774/1373), *et-Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401, c.III, s.112.

63 Ebû Bekir Abdurrazzâk b. Hemâm es-San'ânî (ö.211/826), *Tefsîru'l-Kur'an*, tahk.: Mustafa Müslim Muhammed, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1410/1989, c.II, s.3; Ebû Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebî Hâtim er-Râzî (ö.327/938), *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm Mûsened an Resûlillahi ve's-Sahâbe ve't-Tâbiîn*, tahk.: Esad Muhammed et-Tayyib, Mektebetu Nizar Mustafa el-Bâz, Riyad 1417/1997, c.VII, s.2397-2398; Ebû Cafer en-Nehhâs (ö.338/950), *Me'âni'l-Kur'ani'l-Kerim*, tahk.: Muhammed Ali es-Sâbûnî, Merkezi İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Suudi Arabistan 1408/1988, c.IV, s.311; Hüseyin b. Mes'ûd el-Beğavî (ö.516/1122), *Meâlimu't-Tenzil (Tefsîru'l-Beğavî)*, tahk.: Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma Damiriyye, Süleyman Müslim el-Harş, Dâru Taybe, Beyrut 1417/1997, c.V, s.219; Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnu'l-Cevzî (ö.597/1201), *Zâdu'l-Mesîr Fi İlmî't-Tefsîr*, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1404/1984, c.V, s.209; İbn Kesîr (ö.774/1373) bu ayetle ilgili kiraat farklılıklarını zikrettikten sonra, ayetin peygamberlik mirasına hamledilmesi konusunda ise şunları söylemiştir: "...Yoksa O; onların, malına vâris olacaklarından korkmuş değildir. Çünkü peygamberin, malı hakkında bu ölçüde korkmayacak derecede kadri ve derecesi yüksektir. Öyle bir korku ki asabesinin kendisine vâris olmalarını istemeyecek de onların dışında mirasına hak kazanacak bir çocuğunun olmasını isteyecek. Bu birinci açıklamadır. İkinci açıklamaya gelince; Hz. Zekeriya'nın çok mal sahibi olduğu zikredilmemiştir. Aksine o, bir marangozdu. Onun gibileri ise elbette çok mal toplayamaz. Özellikle peygamberler böyledir. Çünkü onlar, dünyaya en az rağbet edenlerdir. Üçüncü açıklamaya gelince; Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız". Böylece "Bana katından bir oğul başla ki bana mirasçı olsun" ayetinin; peygamberlik mirasına hamledilmesi kesinleşmiş ve ortaya çıkmıştır. Bu sebeplerdir ki Hz. Zekeriya "Yakup ailesine mirasçı olsun" demiştir. Nitekim Yüce Allah bir diğer ayetinde şöyle buyurmuştur: "...ve Hz. Süleyman, Hz. Davud'a peygamberlikte mirasçı oldu". Şayet bu mirasçılık malda olmuş olsaydı, kardeşleri arasından ona bunu tahsis etmezdi ve bunu haber vermenin de zaten büyük bir faydası yoktur. Bilinen ve bütün dinlerle şeriatlarda yerleşmiş olan, çocuğun babasına mirasçı olmasıdır. Şayet ortada özel bir mirasçı olma mevcut olmasaydı bunu haber vermezdi. Bütün bunları "Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız; bizim bıraktığımız bir sadakadan ibarettir" sahih hadisi de ispat etmektedir". Bkz.: İbn Kesîr, *et-Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c.III, s.112.

64 el-Hasan'dan nakledilen görüş için bkz.: *el-Beğavî, Meâlimu't-Tenzil*, c.V, s.218.

şeklinde yorumlamışlardır.⁶⁵ et-Taberî (ö.310/923) de tefsirinde bu görüşü tercih etmiştir.⁶⁶

İbn Atiyye (542/1147) de bu ayet hakkında şu açıklamada bulunur: “Müfessirlerin çoğunluğu, Hz. Zekeriya’nın mal bakımından kendisine mirasçı olacak kimseyi istediği kanaatindedirler. Hz. Peygamberin: “Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız” hadisi ile umumu kastetmemiş olması, aksine peygamberlerin çokça rastlanılan halini dile getirmek maksadıyla söylenmiş olması ihtimali de vardır. Bunun üzerinde iyice düşünmek gerekir. Bununla beraber Hz. Zekeriya’ya daha çok yakışan ve daha kuvvetli görülen, onun ilim ve din bakımından kendisine mirasçı olacak kimseyi istemiş olmasıdır. O takdirde burada mirasçılık istiare yoluyla kullanılmış olur.”⁶⁷

Bütün bu manaları değerlendiren el-Kurtubî (ö.671/1273) meseleyi şu cümleleriyle sonuçlandırır: “Bu ayet hakkında ilim adamlarının üç türlü cevabı vardır: Buradaki mirasçılığın nübüvveti ve hikmeti miras almak olduğu söylendiği gibi, mal mirasçılığı olduğu da ifade edilmiştir. Peygamberliği miras almak şeklindeki görüşün kabul edilmesi imkânsızdır. Çünkü peygamberlik miras alınmaz. Eğer miras alınabilen bir şey olsaydı, bir kimsenin “İnsanlar gönderilmiş olan peygamberlerden Hz. Nuh’a mensupturlar” demesinin de doğru olması gerekirdi. İlim ve hikmet mirasçılığı olduğuna dair görüş güzel bir görüştür. Hz. Peygamber de “Âlimler, peygamberlerin mirasçılarıdır” demiştir. Malına mirasçı olma görüşüne gelince, bu da imkânsız bir şey değildir. Her ne kadar bazı kimseler, Hz. Peygamberin “Biz miras bırakmayız, geriye bıraktıklarımız bir sadakadır” hadisi dolayısıyla bu görüşü kabul etmemiş olsalar da, bu hadiste bunun imkânsızlığına delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü bir kimse bazen kendisi hakkında çoğul kipiyle haber verebilir. Ayrıca bu hadis, bizim sadaka olarak bıraktığımız miras olarak alınmaz anlamında da yorumlanabilir. Çünkü Hz. Peygamber geriye kendisinden miras alınacak bir şey bırakmamıştır...”⁶⁸

Peygamberlerin miras olarak, mal bırakıp bırakmayacakları ile ilgili delil olarak alınan ikinci ayet; “..ve Hz. Süleyman, Hz. Davud’a vâris oldu.”⁶⁹ ayetidir. et-Taberî (ö.310/923) bu ayete yaptığı yorumda; “Hz. Süleyman, Hz. Davud’a, iktidar ve peygamberlikte mirasçı oldu” diye söylemiştir.⁷⁰ İbn Atiyye (542/1147) de bu ayet hakkında şu açıklama bulunur: “Hz. Süleyman, Hz. Davud’un hükümdarlığına ve peygamberlik mevkiine mirasçı oldu. Yani bunlar, babasının vefatından sonra ona verildi. Dolayısıyla bunlara mecazi olarak “miras” denilmiştir. Bu da Hz. Peygamberin: “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir” hadisinde zikredilen hükme benzemektedir. Ayrıca Hz. Peygamberin “Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız” şeklindeki hadisi ile kastedilen mana da şöyledir: Böyle bir durum peygamberlerin işi ve yaşayışının bir gereğidir. Her ne

65 Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö.310/923), *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kuran (Tefsîru't-Taberî)*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1405, c.XVI, s.47-48; İbn Kesîr, *et-Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. III, s.112.

66 et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c.XVI, s.47-48; en-Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c.IV, s.311.

67 Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib b. Atiyye el-Endülüsi (ö.542/1147), *el-Muharreru'l-Vecîz Fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, tahk.: Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001, c.IV, s.5.

68 el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XI, s.81.

69 27 Neml, 16.

70 et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c.XIX, s.141.

kadar aralarında bu husustaki en meşhur görüşe göre Hz. Zekeriya gibi malı mirasçı alınmış kimse bulunsa da bu böyledir...⁷¹ el-Kurtubî (ö.671/1273), bu ayette Hz. Süleyman'ın Hz. Davud'a hükümdarlık ve peygamberlikte mirasçı olduğuna dair şu açıklamalarda bulunmuştur: "Bana göre, bu husus daha önceden Meryem Sûresi'nde geçmiş bulunmaktadır. Ancak sahih olan birinci görüştür. Çünkü Hz. Peygamber, "Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız" diye buyurmuştur. Bu hadis umumîdir. Herhangi bir delil olmadığı sürece hiç kimse bunun kapsamı dışında tutulamaz."⁷² İbn Kesîr'in (ö.774/1373) ise bu konudaki görüşü şöyledir: "Burada kastedilen, mal varisliği değil de onun hükümranlık ve peygamberliğine vâris olmasıdır. Şayet böyle olmuş olsaydı Yüce Allah, Hz. Davud'un diğer çocukları arasında bunu sadece Hz. Süleyman'a tahsis buyurmazdı. Şurası bilinmektedir ki; Hz. Davud'un yüz hanımı vardı. O halde burada verasetten kastedilen, hükümranlık ve peygamberlik verasetidir. Ayrıca peygamberler mal miras bırakmazlar. Nitekim Hz. Peygamber bunu bir hadislerinde şöyle haber vermektedir: 'Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız. Bizim bıraktığımız, ancak bir sadakadır'".⁷³

Bütün bu görüşlerin ortak özelliği; Hz. Süleyman'ın Hz. Davud'un ilmi, peygamberliği ve hükümranlığına vâris olduğudur.⁷⁴ Gerek birinci ayet ve gerekse ikinci ayetin mala vâris olmak şeklinde yorumlanması, 'Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız. Bizim bıraktığımız, ancak bir sadakadır' hadisinin zahiri manasına ters düştüğü için tercihe şayan bir yorum olarak kabul edilmemiştir.⁷⁵ Bu durumda söz konusu rivayetin sıhhat ve sübûtu önem kazanmaktadır. Bu hadisin "Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız" şeklinde başlayan metni şöyledir: "Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız. Bıraktığım şey, -hanımlarımın nafakasından ve işçimin ücretinden geri kalanı- sadakadır"⁷⁶ Bu rivayet, cerh âlimleri tarafından genellikle güvenilir kabul edilen râviler tarafından rivayet edilmiş olup sened açısından bir problem gözükmemektedir.⁷⁷ Ayrıca Hz. Peygamberin ölümünden sonra hanımları, onun Hayber ve Fedek'teki hisselerinden miraslarını istemek için Hz. Osman'ı

71 İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, c.IV, s.253.

72 el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XIII, s.164.

73 İbn Kesîr, *et-Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c.III, s.359.

74 Ayrıca bkz.: et-Tahâvî, *Şerhu Müşkâli'l-Asâr*, c. III, s. 12; İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c.IX, s.2854; en-Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ani'l-Kerîm*, c.V, s.119-120; el-Beğâvî, *Meâlimu't-Tenzil*, c.VI, s.148; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, c.VI, s.159; İbn Receb el-Hanbelî, *Mecmû'u Resâil*, c.I, s.51.

75 Ayrıca bkz.: Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî (ö.606/1210), *et-Tefsîru'l-Kebîr - Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401/1981, c.XXIV, s.186.

76 İbn Hanbel, *el-Musned*, c.II, s.463; Bu rivayet "Mirasçılarım dinâr bölüşmezler, bıraktığım şey, -hanımlarımın nafakasından ve işçimin ücretinden geri kalanı- sadakadır" şeklindeki hadise dercedildiği kanaatindeyiz. bkz.: Malik b. Enes (ö.179/795), *el-Muvatta'*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, 56 Kelâm, 28 (c.II, s.993); el-Buharî, 57 Humus, 3 (c.IV, s.45); 55 Vesâyâ, 32 (c.III, s.197); 85 Ferâiz, 3 (c.VIII, s.4); Muslim, 32 Cihad, 55 (c.II, s.1382); Ebû Davud, 19 İmâre, 19 (c.III, s.379-380 h.no:2974); İbn Hanbel, *el-Musned*, c.II, s.242, 376, 464.

77 Râviler için bkz.: el-A'rec: (Şihâbüddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b.Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404/1984, c. VI, s. 260); Ebu'z-Zinâd: (İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, c. V, s. 178-179); Süfyan: (İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, c. IV, s. 104-108); Vekî': (İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, c. XI, s. 109-114; Ayrıca bu rivayetin mechul bir râvi olan Ebû Ubeyde'den (Ebû Muhammed Abdurrahman Muhammed b. Ebî Hâtîm er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, Dâru lhyau't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1372/1952, c. VIII, s. 193) nakledilmiş bir şahidi vardır. bkz.: er-Rabî' b. Habîb, Ömer el-Ezdî el-Basrî (ö.160/777), *el-Musned*, tahk.: Muhammed İdrîs, Aşûr b. Yusuf, Dâru'l-Hikme, Beyrut 1415, s.262.

(ö.35/655), Hz. Ebû Bekir’e (ö.13/634) göndermek istediklerinde; O, “Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız. Bizim bıraktıklarımız sadakadır”⁷⁸ hadisini delil getirerek onların bu isteklerinden vazgeçmelerine sebep olmuştur. Bazı tariklerde bu hadis, Hz. Aişe (ö.58/677) tarafından metni kısaltılarak rivayet edilmiştir.⁷⁹

Hadisin diğer metni ise; Hz. Fatıma’nın (ö.11/632) Fedek’teki mirası talep etmesi üzerine Hz. Ebû Bekir tarafından “Biz miras bırakmayız, geriye bıraktıklarımız bir sadakadır”⁸⁰ şeklinde rivayet edilmiştir. Bu rivayet Hz. Ebû Bekir tarafından hem Hz. Fatıma (ö.11/632) hem de Hz. Abbâs’ın (ö.32/652) Peygamberimizin (sav) mirasından pay istemeleri üzerine nakledilmiştir.⁸¹ Bazı rivayetlerde ise bu hadisi Hz. Ömer (ö.23/643), kendisinden aralarındaki anlaşmazlığı gidermesini isteyen bir kısım sahabeye delil göstermiştir.⁸² Bu rivayetlerin genelde ortak râvisi Muhammed b. Şihâb ez-Zühri’dir (ö.124/741). O, hadislerin resmî tedvin çalışmasında yer almış, hadis ilminde hâfız ve güvenilir bir râvidir.⁸³ Hadisin çeşitli kaynaklardaki nakilleri karşılaştırıldığında; ihtisâr, kelime ve cümlelerin yer değiştirmesi gibi mana ile rivayetin tüm unsurlarını taşıdığı görülmektedir. Ayrıca bu mukayeseden çıkarabileceğimiz diğer bir sonuç da rivayeti sadece Hz. Ebû Bekir’in nakletmediğidir. Onun yanı sıra bu hadisi, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Ebû Hureyre ve Hz. Aişe de rivayet etmiştir.

Fedek arazisinin statüsü ilk üç halife döneminde olduğu gibi Hz. Ali (ö.40/660) döneminde de değişmemesi ve hadisin tarih kitaplarında konu edinilmesini⁸⁴ dikkate aldığımızda, hadisin uygulamada icma oluşturacak bir seviyede meşhurlaştığını söyleyebiliriz.⁸⁵ Bunlara ilaveten hadisin ortak râvisinin yalancı olmayışı ve Menfaat-i Âmme’ye (kamu yararına) uygunluğu da sıhhatini kuvvetlendirmektedir.

Bütün bu değerlendirmelere göre; “Şüphesiz peygamberler ne altın ne de gümüşü miras bırakırlar. Peygamberler miras olarak ancak ilim bırakırlar” hadisinin manası, Kur’an Kerim, sahih hadis, ümmetin uygulaması ve kamu yararı gibi hususlarla uyum içindedir.

78 Malik b. Enes, *el-Muvatta’*, 56 Kelâm, 27 (c.II, s.993); İbn Hanbel, *el-Musned*, c.VI, s.262; el-Buhârî, 61 Menâkıb, 14 (c.V, s.24-25); Ebû Davud, 19 İmâre, 19 (c.III, s.381 h.no:2976-2977).

79 Ebû Bekir Abdurrazzâk b. Hemmâm es-San’ânî (ö.211/826), *el-Musannef*, (Ma’mer b. Râşid’in el-Câmi’i ile birlikte), tahk.: Habiburrahman el-A’zamî, el-Mektebetu’l-İslâmî, Beyrut 1403/1983, c.V, s.471; Ebû Ya’kûb İshâk b. Râhaveyh (ö.238/852), *el-Musned*, tahk.: Abdulğafûr b. Abdilhakk el-Belûşî, Mektebetu’l-İmân, Medine 1412/1991, c.II, s.341, 362; İbn Hanbel, *el-Musned*, c.VI, s.145.

80 el-Buhârî, 57 Humus, 1 (c.IV, s.42-44); 61 Menâkıb, 38 (c.V, s.82-83); 62 Ashâbu’n-Nebî, 12 (c.IV, s.209-210); Muslim, 32 Cihad, 49-56 (c.II, s.1377-1383); Ebû Davud, 19 İmâre, 19 (c.III, s.375-376 h.no:2968); et-Tirmizî, 19 Siyer, 44 (c.IV, s.157-158 h.no:1608-1609); en-Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (ö.303/915), *Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, 38 Fey’, 1 (c.VII, s.132 h.no:4138); İbn Hanbel, *el-Musned*, c.II, s.6, 9; c.VI, s.145.

81 Abdurrazzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, c.V, s.472; el-Buhârî, 85 Ferâiz, 3 (c.VIII, s.3); İbn Hanbel, *el-Musned*, c.II, s.4, 10.

82 et-Tayâlisî, *el-Musned*, s.12, 31; Abdurrazzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, c.V, s.469-470; el-Buhârî, 69 Nefakât, 3 (c.VI, s.190-191); 96 İ’tisâm, 5 (c.VIII, s.146-147); Ebû Davud, 19 İmâre, 19 (c.III, s.365-368 h.no:2963); et-Tirmizî, 19 Siyer, 44 (c.IV, s.158 h.no:1610); İbn Hanbel, *el-Musned*, c.II, s.25, 47, 48, 49, 60, 162, 164, 179, 191, 208; et-Tirmizî’nin (ö.279/892) ifadesine göre, bu hadis, Malik b. Enes (ö.179/795) rivayeti olarak hasen sahih garibtir.

83 İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu’t-Tehzîb*, c. IX, s. 395-398.

84 Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir et-Taberî (ö.310/922), *Târîhu’l-Umem ve’l-Mulûk (Târîhu’r-Taberî)*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1407, c.II, s.236.

85 Ayrıca bkz.: Seyfüddin Ebu’l-Hasen Ali b. Ebî Ali el-Âmidî (ö.371/981), *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, Thk.:Seyyid el-Cemîlî, I-IV, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1404, c.II, s.77.

7. Bu itibarla Kim peygamberlerin mirası olan ilmi elde ederse tam bir hisse almış olur:

Hz. Peygamber, bu ifadeleriyle bize ilim öğrenmenin kıymet ve üstünlüğünü açıklamaktadır.⁸⁶ Nitekim Hz. Peygamberin miras bıraktığı ilmi öğrenenler, bol nasip ve kısmet elde ederler. İlmîyle amel olan âlimler, dünyalık bir mal biriktirmek arzusuyla ilim öğrenmeseler de Allah (c.c.) kendilerine bunu nasip eder. Şüphesiz ilimle meşgul olup öğrendiklerinin gereğini yerine getiren âlimler, üstün makam ve derecelere nail olur. Dolayısıyla bu rivayet, ilim zenginliğine ulaşmak isteyenleri, ilmi elde etmeleri için teşvik etmektedir.

SONUÇ

“Âlimler, peygamberlerin vârisleridir” hadisi insanlar arasında en yaygın olan rivayetlerden birisidir. Hz. Peygamber, on dört asır önce söylediği bu hadisinde ilmin faziletinden ve âlimlerin üstünlüğünden bahsetmektedir. O'nun ilme verdiği değer tartışma götürmeyecek kadar açık ve nettir. Hadisin rivayet edilme amacı, bir tek hadisi öğrenmek üzere uzun yolculuk yapan ilim ehli bir kişinin yaptığı davranışı övmektir. Nitekim günümüzde sahip olduğumuz hadis külliyatımızı, onların başlattığı bu hareketlere borçluyuz. Tarih boyunca Müslümanlar, Hz. Peygamberin ilmi teşvik eden böylesi rivayetleri sayesinde, birçok ilim ve bilgi alanının temelini atmışlardır. Yine bu rivayetlerden esinlenerek onlar, ilmi her şeyden önemli gördüler ve âlimlere büyük değer verdiler. İlmî ve âlimleri, hayatlarının merkezine aldılar. Tarih boyunca âlimler, Müslüman toplumdaki her türlü yapılanmanın mühendisi olmuşlardır. Bu toplumlar ancak onların rehberliği ve öncülüğünde geleceğe emin adımlarla ilerlerler. Fakat bu görev tam manasıyla yerine getirilmezse, o zaman işlerde düzensizlik, toplumda huzursuzluk meydana gelir. Bu durum da o toplumların yıkımına vesile olur.

Mecelle'nin 12. maddesinde “Kelâmda aslolan manayı hakikidir” denilse de hadisteki bazı lafızların hakîkî anlamdan ziyade mecâzî manada yorumlanması gerekmektedir. Nitekim “meleklerin kanatlarını ilim öğrencisinin yoluna sermesi” gibi ifadelerin zahirî manalarına kulak verilmesi erken dönemlerde de bazıları tarafından polemik konusu yapılmıştır. Oysa hadiste geçen bu tür ifadelerin mecâzî manalarda okunması -hadisin yorumlanması adına- daha sağlıklı bir yaklaşımdır. Hadiste âlimler, Yüce Allah'ın (c.c.) gönderdiği mesajları daha iyi anlayacakları ve başkalarına öğreteceklerinden dolayı âbidlerden üstün tutulmuştur. Âlimin ilminden hem kendisi hem de başkaları yararlanmaktadır. Fakat âbidin yaptığı ibadetten ise sadece kendisi faydalanmaktadır. Aslında ibadetlerimizi eksiksiz yapabilmemiz de

⁸⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâih*, c.I, s.430; el-Mubârekfûri, *Tuhfetu'l-Ahvez*, c.VII, s.453.

yeterli dînî ilmimizin olmasına bağlıdır. Hadiste âlimin aya, âbidin ise yıldızlara benzetilmesi oldukça manidardır. Böylece Hz. Peygamber, bilgisi ile çevresini aydınlatan, topluma ışık tutan ve aynı zamanda ilmiyle âmil olan bir kimsenin, kendi şahsını kurtarmaya çalışan kişiden üstün olacağını güzel bir benzetmeyle ifade etmiştir.

Âlimlerin, peygamberlerin vârisleri olması yargısına gelince; mana yönünden bu ifadelerde bir sıkıntı yoktur. Peygamberlik silsilesi, Hz. Muhammed ile son bulmuştur. Fakat bu hadisle ondan sonra insanları hakka ve doğruya çağırma misyonu, onun vârisleri âlimlere bırakılmıştır. İnsanların her iki dünyada kurtuluşa ermeleri ancak âlimlerin bu görevi hakkıyla ifa etmeleriyle mümkündür. Bu bağlamda Hz. Peygamberin âlimlerin üstünlüğünü vurguladığı bu sözü, yöneticiler ile ulema arasındaki siyasî çekişmelere alet olmaktan öte bir anlam taşır. Âlimlerin hadisten elde ettikleri bu üstünlük prestijini, yöneticilerle mücadeleye girişmenin, toplumu dışlamanın ve farklı hizipler meydana getirmenin aracı olarak kullanmaları basit bir davranıştır. Ayrıca Hz. Peygamberin âlimleri peygamberlerin vârisi olarak zikretmesi, ilim ve misyon açısından toplumsal değişimde öncü olmalarındandır. Âlimler bu öncülüklerini de toplumda otorite veya yetki mücadelesinin bir aracı olarak kullanmamalıdır.

“Âlimler, peygamberlerin vârisleridir” hadisinden çıkarabileceğimiz diğer bir sonuç da peygamberlerin arkalarında başkaları gibi mal, mülk ve makam miras bırakmadıklarıdır. Onlar, dünyalık peşinde olmadıklarından sadece ilim ve irfanı miras bırakmışlardır. Öyleyse âlimler, bir taraftan vârisi oldukları peygamberlerin getirdiği ilme insanları davet edecekler; öte taraftan öğrettikleri bu ilmin edebine riayet edeceklerdir. Diğer bir ifadeyle mirasçılar, davet ettikleri ilmin bir gereği olan karakter ve davranışları hayatlarına yansıtmalıdırlar.

Hadiste vurgulanan ilim ile sadece dînî ilimlerin kastedildiği görüşüdeyiz. Fakat dînî ilimlerden kastedilenin de sadece hadis, tefsir ve fıkıh gibi ilim dalları olmadığını düşünmekteyiz. Hadiste “ilim” kelimesini mutlak lafızla zikredilmesi, bütün İslâmî ilim dallarını kapsamaya matuf ince bir kullanımdır.

Sonuç olarak ilk asırlardan beri ilim neferlerinin teşekkülünde önemli bir payı olan “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir” şeklindeki hadis; Kur’an, sahih hadisler, tarihî hadiseler ve evrensel değerler ile uygunluk arz etmektedir. Bu anlamda hadisin sıhhatinde bir problem gözükmemektedir.

KAYNAKÇA

ABDURRAZZÂK B. HEMMÂM, Ebû Bekir es-San’ânî (ö.211/826), *el-Musannef*, (Ma’mer b. Râşid’in el-Câmî’i ile birlikte), tahk.: Habîburrahman el-A’zamî, I-XI, el-Mektebetu’l-İslâmî, Beyrut 1403/1983.

- ABDURRAZZÂK B. HEMMÂM, Ebû Bekir es-San'ânî (ö.211/826), *Tefsîru'l-Kur'ân*, tahk.: Mustafa Müslim Muhammed, I-III, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1410/1989.
- ALİYYU'L-KÂRÎ, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî (ö.1014/1605), *Mirkâtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, tahk.: Cemal 'Aytânî, I-XI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001.
- EL-ÂMİDÎ, Seyfuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Ali (ö.371/981), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Thk.:Seyyid el-Cemîlî, I-IV, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1404.
- EL-'AYNÎ, Bedruddin Ebî Muhammed Mahmud b. Ahmed (ö.855/1451), *Umdetu'l-Karî Şerhu Sahihi'l-Buharî*, I-XXV, Dâru İhyai't-Turasil-Arabî, Beyrut ts.
- EL-AZÎMÂBÂDÎ, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hakk (ö.1857/1911), *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Davud*, tahk.: Abdurrahman Muhammed b. Osman, I-XIV, el-Mektebetu's-Selefiyye, Medine 1388/1969.
- EL-BEĞAVÎ, Hüseyin b. Mes'ûd (ö.516/1122), *Meâlimu't-Tenzîl (Tefsîru'l-Beğavî)*, tahk.: Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma Damiriyye, Süleyman Müslim el-Harş, I-VIII, Dâru't-Taybe, Beyrut 1417/1997.
- EL-BUHARÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö.256/870), *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-VIII, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- ED-DARİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, *Sünen*, I-II, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- ED-DİNEVERÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Mervan (ö.333/944), *Kitâbu'l-Mucâlese ve Cevâhiru'l-İlm*, tahk.: Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan Âl-i Selman, I-X, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1419/1998.
- EBÛ DAVUD, Suleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, I-V, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- İBN ABDİLBERR, Ebû Ömer Yusuf en-Nemerî, *Câmi'u Beyânî'l-İlm ve Fazlihi ve Ma Yenbağî fî Rivâyetihî ve Hamlihî*, tahk.: Ebu'l-Eşbâl ez-Zuheyrî, I-II, Dâru İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan 1414/1994.
- İBN ATİYYE, Ebû Muhammed Abdulhak b. Čâlib el-Endülüsî (ö.542/1147), *el-Muharreru'l-Vecîz Fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, tahk.: Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed, I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001.
- İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, Şihâbuddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali (ö.852/1448), *Fethu'l-Bârî*, tahk.: Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Muhibuddin el-Hâtib, I-XIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379.
- İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, Şihâbuddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali (ö.852/1448), *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XIV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404/1984.

- İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed, *el-Musned*, I-VI, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- İBN HİBBÂN, Muhammed b. Ahmed Ebû Hâtim el-Bustî (ö.354/965), *Sahîhu İbn Hibban*, tahk.: Şu'ayb el-Arnaût, I-XVIII, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1414/1993.
- İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Muhammed b. Ebî Bekir (ö.751/1350), *Miftâhu Dâri's-Seâde Menşûru Velâyeti Ehli'l-İlm ve'l-İrâde*, tahk.: Ali b. Abdilhamid el-Halebî, I-III, Dâru İbn Affân, Suudi Arabistan 1416/1996.
- İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (ö.774/1373), *et-Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Dâru'l-Fikr, I-IV, Beyrut 1401.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sunen*, I-II, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- İBN RECEB EL-HANBELÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed (ö.795/1393), *Mecmû'u Resâili'l-Hâfız İbn Receb el-Hanbelî*, tahk.: Ebû Mus'ab Tal'at b. Fuâd el-Hulvânî, I-IV, el-Fârûku'l-Hadîse Li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Kahire 1424/2003.
- İBN EBÎ HÂTİM ER-RÂZÎ, Ebû Muhammed Abdurrahman Muhammed, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, I-IX, Dâru İhyau't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1372/1952.
- İBN EBÎ HÂTİM ER-RÂZÎ, Ebû Muhammed Abdurrahman Muhammed, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm Müsne'den an Resûlillahi ve's-Sahâbe ve't-Tâbiîn*, tahk.: Esad Muhammed et-Tayyib, I-X, Mektebetu Nizar Mustafa el-Bâz, Riyad 1417/1997.
- İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Kufî (ö.235/849), *Müsne'du İbni Ebî Şeybe*, tahk.: Ebû Abdurrahman Adil b. Yusuf el-Azâzî, Ebu'l-Fevâris Ahmed Ferîd el-Mezîdî, I-II, Dâru'l-Vatan, 1. bs., Riyad 1418/1997.
- İBNU'L-ARABÎ, Ebû Bekir el-Mâlîkî (ö.543/1148), *'Arızatu'l-Ahvezî bî Şerhi Sahîhu't-Tirmizî*, I-XIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman (ö.597/1201), *Zâdu'l-Mesîr Fi İlmi't-Tefsîr*, I-IX, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1404/1984.
- İSHÂK B. RÂHAVEYH, Ebû Ya'kûb (ö.238/852), *el-Musned*, tahk.: Abdulğafûr b. Abdilhakk el-Belûşî, Mektebetu'l-İmân, I-III, Medine 1412/1991.
- EL-HATTÂBÎ, Ebû Süleyman Muhammed (ö.388/998), *Meâlimu's-Sünen*, tahk.: Muhammed Râğıb et-Tabbâh, I-IV, Matbaatu'l-İlmiyye, Halep 1351/1932.
- EL-HATÎB EL-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *er-Rihle Fî Talebi'l-Hadîs*, tahk.: Nurettin İtr, Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut 1395/1975.
- KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Kitâbiyât, Ankara 2002
- EL-KUDÂÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Sellâme b. Ca'fer b. Ali (ö.454/1062), *Müsne'du's-Şihâb*, tahk.: Hamdî b. Abdulmecid es-Selefî, I-II, el-Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1407/1986.

- EL-KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö.671/1273), *el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'an (Tefsiru'l-Kurtubî)*, tahk.: Ahmed Abdulalim el-Berdunî, I-XX, Dâru's-Şa'b, Kahire 1372.
- MALİK B. ENES (ö.179/795), *el-Muvatta'*, I-II, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- MA'MER B. RÂŞİD, Ebû 'Urve el-Ezdî (ö.144/770), *el-Câmi'*, (Ebû Bekir Abdurrazzâk b. Hemmâm es-Sen'anî'nin Musannef'i ile birlikte), tahk.: Habîburrahman el-A'zamî, I-XI, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1403/1983.
- EL-MUBÂREKFÛRÎ, Ebu'l-Alâ Muhammed b. Abdirrahman b. Abdirrahîm (ö.1353/1935), *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Camii't-Tirmizî*, tahk.: Abdurrahman Muhammed b. Osman vdğr., I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts.
- EL-MÛNÂVÎ, Muhammed Abdurraûf (ö.1031/1622), *Feydu'l-Kadîr Şerhi Camiu's-Sağîr*, I-VI, Mektebetu't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır 1356.
- MUSLİM, Ebu'l-Huseyn Muslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *Sahîhu Muslim*, I-III, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- EN-NEHHÂS, Ebû Cafer (ö.338/950), *Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, tahk.: Muhammed Ali es-Sâbûnî, I-VI, Merkezu İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Suudi Arabistan 1408/1988.
- EN-NESAÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (ö.303/915), *Sunen*, I-V, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- EN-NEVEVÎ, Muhyiddin Ebî Zekeriya Yahya b. Şeref (ö.676/1277), *Bustânu'l-Ârifîn*, tahk.: Muhammed el-Haccâr, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut 1427/2006.
- EN-NEYSÂBÛRÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed Vâhidî (ö.468/1075), *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, tahk.: Adil Ahmed Abdulmevcut v.dğr., I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994.
- ER-RABÎ B. HABÎB, Ömer el-Ezdî el-Basrî (ö.160/777), *el-Musned*, tahk.: Muhammed İdrîs, Aşûr b. Yusuf, Dâru'l-Hikme, Beyrut 1415.
- ES-SEHÂRENFÛRÎ, Halil Ahmed b. Mecîd (ö.1346/1927), *Bezlu'l-Mechûd Fî Halli Ebî Davud*, ta'lik: Muhammed Zekeriyya b. Yahya el-Kandehlevî, I-XX, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- ES-SEHÂVÎ, Muhammed b. Abdirrahman (ö.902/1497), *el-Mekâsîdu'l-Hasene Fî Beyani Kesirin Mine'l-Ahâdisi'l-Muştehire Ale'l-Elsine*, Ta'lik: Abdullah Muhammed es-Siddîk, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1399/1979.
- ES-SİNDÎ, Ebu'l-Huseyin (ö.1138/1726), *Süneni İbn Mâce bi Şerhi's-Sindî*, tahk.: Halil Memûn Şihâ, I-V, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1416/1996.

- ET-TABERÂNÎ, Ebu'l-Kasım Suleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-Evsât*, tahk.: Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, I-X, Dâru'l-Harameyn, Kahire 1415.
- ET-TABERÂNÎ, Ebu'l-Kasım Suleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, tahk.: Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emrir, I-II, el-Mektebetu'l-İslâmî-Dâru 'Amman, Beyrut 1405/1985.
- ET-TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (ö.310/923), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kuran (Tefsîru't-Taberî)*, I-XXX, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1405.
- ET-TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (ö.310/923), *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk (Târîhu't-Taberî)*, I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1407.
- ET-TAHÂVÎ, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme (ö.321/933), *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, tahk.: Şuayb Arnavût, I-XV, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1415/1994.
- ET-TAYÂLİSÎ, Ebû Davud Suleyman b. Davud (ö.204/819), *el-Musned*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.
- ET-TÎBÎ, Şerefüddin el-Hüseyn b. Abdullah b. Muhammed (ö.743/1342), *Şerhu't-Tîbî ala Mişkâti'l-Mesâbîh*, tahk.: Abdulhamîd Hindâvî, I-XIII, Mektebetu Nizar Mustafa el-Bâz, Riyad 1417/1997.
- ET-TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sunen*, I-V, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- VEKÎ' B. EL-CERRÂH (ö.197/812), *Kitâbu'z-Zühd*, tahk.:Abdurrahman Abdulcebbâr el-Ferîvâî, I-III, Mektebetu'd-Dâr, Medine 1404/1984.
- EZ-ZEBÎDÎ, Muhammed Murtezâ (ö.1205/1791), *İthâfu's-Sâdeti'l-Müttakîn bi Şerhi Esrâri İhyâ'i 'Ulûmi'd-Dîn*, I-X, Matbaa-i Meymeniye, Mısır 1311.

İnternet Siteleri

- ÇAKIN, Kâmil, “Alimin Abide Üstünlüğü”, erişim tarihi 14.12.2012, http://www.kamilcakin.com/?page_id=415.
- SAY, Seyfi, “Erbakan ile Esad Coşan'ın Biat Kavgası: Bir Yanlış Diğer Yanlış Karşı (27)”, erişim tarihi 12.12.2012, <http://beyanname.blogcu.com/erbakan-ile-esad-cosan-in-biat-kavgasi-27/13241581>.